

ARHIV BOSANSKE KRAJINE
BANJA LUKA

Arhiv Bos. Krajine B. Luka

ABK 209-46-⁵/170

BAJALICA DIMITRIJE

ŠESTOJANUARSKA DIKTATURA I UČITELJSKA ŠKOLA U B.LUCI

L e g e n d a :

- kseroks kopija 23 stranice teksta sjećanja D.Bajalice sa popratnim pismom Veljki Djordjeviću-Potlji za mišljenje u konačnom uobličavanju teksta za simpozij o radničkom pokretu u Banjoj Luci;
- original vraćen autoru sa prijedlozima i sugestijama Veljke Djordjevića;
- original kucan na mašini ^{prvotijerku} na jednoj stranici u ukupnom obimu od 23 stranice formata A-4.

ŠESTOJANUARSKA DIKTATURA I UČITELJSKA ŠKOLA U BANJA LUCI

1 - Borbene i revolucionarne tradicije krasile su Bos. Krajinu i Banja Luku i pre i posle Prvog svetskog rata. Ideje i dela Vase Pelagića, Petra Kočića, "Mlade Bosne", Banjolučkih procesa i sl. preobražene (su) produžavale svoj život, ~~ne~~ dobivale ~~ne~~ novu širinu i zamah i posle oslobođenja od Austrougarske okupacije i stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Mi "Obzhan" (1921) koja je proklamovana ne pune tri godine posle stvaranja nove države, a čiji je cilj bio, pre svega, obračun buržoaskog režima sa rastućim revolucionarnim radničkim pokretom i Komunističkom partijom kao organizatorom i predvodnikom radničke klase, nije mogao ugnječiti to borbene i revolucionarno što je u sebi nosila Banja Luka, njena radnička klasa i napredna inteligencija.

2 - Za nešto više od deset godina života u novoj državnoj zajednici, Ustavom nazvanoj Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, Banja Luka je porasla jedva za oko 4.000 stanovnika (popis 1921. godine = 18.001, a popis 1931. godina = 22.185.). Za tih desetak godina nije u Banja Luci osnovano nijedno iole značajnije industrijske preduzeće. U novoj državi produžilo je, da tavorači, živi samo ono što je i ranije postojalo - Rudnik lauš, Fabrika duvana, Željeznička radionica i Kosna-bois. Ostala privreda sastojala se iz sitnih zanata, manjih radionica, sitne trgovine.

3 - U Banja Luci je živela i srpska i hrvatska i muslimanska čaršija u čijim su redovima nicali i rasli nosioci napredne i borbene misli. Srpska čaršija bila je okupljena oko kulturno-prosvetnog društva "Prosveta" i Srpske čitaonice, hrvatska oko društva "Napredak", a muslimanska oko društva "Gajret". Najsvesniji deo radničke klase bio je organizovan u svoje sindikate, sakupljao se u svome Radničkom domu, imao svoj klub "Borac" i kulturno-prosvetno društvo "Pelagić". To su bili dugo godina centri okupljanja radničke klase i napredne inteligencije banjolučke.

4 - Srpska čaršija - trgovci, vidjene zanatlije, građani, inteligencija (popovi, profesori, učitelji i drugi) - nosila je u sebi najborbenije tradicije i najsmelije je istupala pred srbijanskom buržoazijom i nosiocima nove vlasti, smatrajući da na takav odnos i zahtev najviše prava ima. Tako je u redovima pretežnog dela ovih građana Banja Luke i ponikla ideja da se zahteva od Beograda otvaranje i još nekih srednjih škola - pre svega parandije (učiteljske škole), jer je sve do 1926. godine postojala osmerorazredna gimnazija.

mnazija kao jedina srednja škola. Celokupno banjolučko školstvo toga vremena sastojalo se iz nekoliko četverorazrednih osnovnih škola, zato su Srbi okupljeni oko "Prosvete", uz aktivno učešće nekoliko aktivnijih Muslimana i Hrvata već 1923. godine pokrenuli inicijativu za otvaranje Preparandije u Banja Luci. Od predstavnika svih kulturno-prosvetnih društava, kako to govore podaci, organizovan je "Odbor za osnivanje učiteljske škole u Banja Luci." Te godine ~~uspostavljena~~ je ^{delegacija} ~~delegacija~~ ^{delegacija} predstavnika vlade Pašiću i ministru prosvete sa zahtevom da "u što kraćem roku dobije odluku o osnivanju učiteljske škole." Od osnivanja Odbora i odlaska Delegacije u Beograd pa do odobrenja za otvaranje škole prošle su gotovo dve godine praćene dugom prepiskom. Tek početkom 1925. godine mogli su se upisati prvi učenici učiteljske škole. Nastava je počela marta, ali nije dugo trajala. U opštoj redukciji srednjih škola, već koncem školske godine (15-VIII) novoosnovana škola je ukinuta. Usledila je ponovna akcija građana organizovanih u Odbor za osnivanje učiteljske škole. Pod pritiskom svih vodja političkih stranaka i banjolučkih kulturnoprosvetnih organizacija konačno je doneta odluka da se otvori u Banja Luci Učiteljska škola koja je počela sa radom 6. septembra 1925. godine. Kako je još od ranije u Derventi postojala Preparandija to je Ministarstvo prosvete donelo odluku da se ova preseli u Banja Luku i spoji sa novoosnovanom školom. Sa preseljenjem derventske škole u Banja Luku su školske 1926 - 27. godine radila sva četiri razreda ^{Preparandije} ~~učiteljske škole~~ sa oko 240 učenika. Tako su te školske godine iz banjolučke ^{Preparandije} ~~Preparandije~~ izašli i prvi učitelji.

5 - Preparandija u Derventi imala je Konvikt (Djački dom gde su učenici besplatno ili uz minimalno plaćanje stanovali i htanili se). Kako su se uglavnom deca siromašnih roditelja spremala ~~by~~ za učitelje, pretežno su to bila deca sa sela, to znači da je i većina učenika - za učenice nije postojao Konvikt - sa izuzetkom onih čiji su roditelji živeli u gradu - stanovala u Konviku. Živeći i učeći zajedno, uz jednoličnu i oskudnu hranu, spavanje na slamarici i u velikim zajedničkim spavaonicama, uz strog režim kretanja, ovi su učenici predstavljali povezanu djačku zajednicu koja je na celokupni život škole (zabavni, sportski, literarni, ideološki i svi drugi) udarala svoj pečat. U toj i takvoj sredini razvijale su se ideje otpora i protesta protivu režima u domu i u školi. Tu se dogovaralo šta da se preduzme u ovome ili onom slučaju, kako da se "osveti" ovome ili onome profesoru, kako i na koji način da se izrazi solidarnost sa ovim ili onim ispa-

dom pojedinca, kako da se pomogne drugu u nevolji i sl.

6 - U Preparandiji, a time i u Konviktu, pre nego što će sve biti spreseljeno u Banja Luku, učili su pored ostalih, i dvojica vrsnih djaka i najpoznatijih nosilaca napredne misli u redovima djaka, Hasan Kikić i Ilija Grbić (oba dvojica poginuli kao prvoborci NOR). Oni, u stalnoj težnji za novim saznanjima, čitali su naprednu literaturu, upoznali se sa naprednim idejama Svetozara Markovića i Vase Pelagića, sa idejama Marksa, Engelsa, Lenjina i na "svoju ruku" organizovali u školi "marksistički kružok", oživeli djačku literarnu družinu "Jovan Skerlić", pisali i čitali na zajedničkim sastancima^u pesme i pripovetke, izdavali u Konviktu ručno pisani ilegalni satirično-humoristički list na stranicu-dve, koji se jednom zvao "Fenjer", drugi put "Kapičnik", treći put "Crveni vetar", već prema tome šta je bilo ono osnovno što je list trebao da kaže i kakvu poruku da ostavi u djačkoj sredini. Tu su se u Konviktu, a time i u školi, kako to obično biva među učenicima, kao i među profesorima, stvarale i organizovale grupe suprotnih ideja i shvatanja, -napredna, konzervativna, soviniistička, unitaristička i slična. Sa preseljenjem Preparandije i Konvikta u Banja Luku sa sa učenicima i profesorima došle i jedne tj. progresivne i druge tj. reakcionarne ideje i uselile se u novu školu i novi dom. Medjutim i pored toga što je grupa učenika okupljenih oko Kikića i Grbića (Aleksa Unković, Tatomir Zagorac i Slavko, Branko Brozović, Nenad Indjić, Stojko Stojković, Kosta Sarić, Jevrem Grbović i drugi) imala vezu sa derventskim komunistima (Vrliček Pavao, obučar i Nikola Kovačević, komunistički poslanik) nema nikakvih dokaza da je u to vreme u školi bila organizovana komunistička ćelija ili organizacija komunističke omladine.

7 - Te školske 1926-27. godine u prvi razred su upisani ~~su~~ prvi razred oni učenici, koji će biti i prva generacija koja će pet godina pohađati učiteljsku školu. Sa ranijim prvim razredom spojili su se učenici koji^{su} u Derventi završili prvi ~~razred~~^{razred}, to će biti poslednja generacija koja je za četiri godine završila učiteljsku školu. Ostali razredi bili su onakvi kakvi su došli iz Dervente. To su bili i po godinama stariji učenici - veliki broj njih imao je više od dvadeset godina. Neki od njih već su aktivno u diskusijama učestvovali u političkom i stranačkom životu. Pod utecajem nekih profesora izvestan broj učenika je "srbovao", drugi su tražili politički prostor svojoj mladosti, neki su, opet, pod utecajem jednog profesora (DR. Žika Ivanović) usvajali i-

ideje zapadnih pedagoga i zapadne demokratije itd. Većina je ipak bila jugoslavenski orijentisana usvojivši još u školi ideje Iliraca, Strossmajera, Supila i drugih jugoslavenski orijentisanih političara, naučnika, književnika i drugih učenih ljudi. Sada našavši se u zajedničkoj državi prihvatili su ~~jugoslavensku~~ ujedinjenje kao ostvarenje vekovnih težnjijugoslavenskih naroda. Zato nije ni čudo što su razgovori i diskusije kojji su vodjeni u Konviktu - a tã su jedino i vodjeni - bili odraz tih neopredeljenih opredelenja u tome učeničkom idejnom šarenilu.

7 - Među učenicima konviktašina - a oni su činili i pretežnu većinu učenika - govorilo se da u Banja Luci ima komunista. Naglas se govorilo o Akifu Šeremetu, profesora istorije u gimnaziji. Učenici koji su iz ~~banjalučke~~ banjalučke gimnazije upisali se u prvi razred Preparandije pričali su o njemu za mnoge od nas čudne stvari - nije voleo džake buhalice, za tadanje pojmove o profesorima čudno se oblačio, bio je razbarušen, neuredan, pogotovu se razlikovao od onih profesora koji su u priljavim djačkim cipelama videli i priljavu djačku dušu, da oni koji imaju priljave cipele i nepočesljanu kosu ne mogu nasti matematiku itsl. Govorili su da on za vreme Ramazana peče prase i poziva vidjenu nije muslimane na ručak, da stalno govori protivu hodža i popova, da ismejava i srpsku i muslimansku čaršiju. Oni koji su u školu dolazili iz Gornjeg Šehera pričali su da on sam sebi zida kuću, da sam radi stolariju i da mu djaci pomažu u tome. Znalo se da mu je i nekoliko učiteljaca išlo u pomoć (Slavko Zagorac, Nenad Indjić, Branko Brozović i dr.) To je bilo potajno, ali se medju nama znalo. Za nas početnike preparandiste sve je to bilo veoma interesantno. Akif Šeremet bio je ličnost koja je u našim očima i u našoj svesti predstavljala komu istu, ali nam je bilo nepojivo ono "odličan profesor", "prijatelj djačka i njihov zaštitnik" sa onim drugim načinom života. Na njemu kao takvome sukobljavali smo se medju sobom. Jedni su ga branili. Drugi napadali. Ali za sve nas Akif Šeremet bio je komunista. Od njega počinju i naša traganja i pitanja ko su komunisti, šta oni hoće, o čemu govore i šta zборе. Za njegovo ime vezano je naše prvo traganje za svim onim što piše o "poniženim i uvredjenim", što objašnjava život potlačenih, što govori o prvoj zemlji ~~komunističkoj~~ komunističkoj. ~~naš~~ Kad smo čuli da on piše knjigu o nama omrznutom Bogdanu Popoviću i Jovanu Skerliću još nam je postao interesantniji. Preko Akifa Šeremeta počeli smo da tražimo za takvim "djačkim prijateljima" i da ih tražimo medju svojim profesorima. To bi za nas bio znak da su i oni komunisti. Našli smo ih medju profesorima koji su imali razumevanja za sve djačke nestašluke, koji su se češće solidarizali sa nama pomagali da uspoantio

pomazali nam da uspešnije izađemo iz nevolja u koje smo, najčešće svojom krivicom, u-
padali. Bio je tu Nika Milišević, profesor istorije kao i Akif. Predavao ju je veoma
interesantno i za nas prihvatljivo i razumljivo. Objasnjavao je uzroke istorijskih do-
gadjaja i sistem u kojemu su se događjali. Čitao nam je - a neverovatno je lepo čitao
tako da ga je bilo milina slušati - Hamleta i kroz to objašnjavao pokvarenost dvora i
onih oko dvora. Zadržavao se posebno na objašnjavanju karaktera Rozenkranca i ^{Hamleta} ~~Hamleta~~
Neko je od djaka, da li da se pohvali ili kao cinkaroš, ispričao je razredniku da čita-
mo Hamleta. ^{Bas} kada smo bili pri kraju, ~~pre~~ prestao je Nika, na našu žalost, da nam ga
čita. Bio je tu i profesor pedagogije, švajcarski djak Dr. Žika Ivanović, profesor
pedagogije. Veleli smo ga jer je imao poseban odnos prema djacima (pri odgovaranju
mogli smo se služiti knjigom na pr.). Bio nam je interesantan i radi toga što je bio
u sukobi sa celokupnim školskim sistemom i sa najvećim brojem profesora. Govorio je
često o društvenom razvitku završavajući to svojom omiljenom "da u toj božjoj bašći
postoji šarenilo" i da bi bez toga život bio besmislen. Na časove je uvek kasnije do-
lazio, nekoliko minuta posle zvona i na primedbu direktorovu zašto ne ide na vreme na
čas obično je odgovarao "kakav bi ja bio doktor pedagogije pa jurio odmah na čas da
deca ne mogu ni da se srede" i sl. Bio je tu i profesor ~~svetolik~~ ^{svetolik} Lazarević koji se
odvajao od ostalih svojom opštom naobrazbom i kulturom. Bio je francuski djak i pre-
davao nam je ~~jezik~~ francuski jezik. Docnije je došlo još nekoliko profesora za koje smo
pretpostavljali da su komunisti ili njima bliskih po shvatanjima (~~palinonda~~ Jovanović,
Borivoje Nedić, Savo Mamula, ~~ixsrx~~ Neva Murvar i drugi.)

8 - Još u školi u Borventi postojala je djačka družina "Jovan Škerlić" sa svojom knji-
žnicom. Preseljavanjem škole u Banja Luka ime družine je ostalo isto. Verovatno je
još ranije neki profesor književnosti, zaljubljenik Škerlića i njegov djak u svoje
vreme izabrao ga ime za djačku družinu. Pravilo je postojalo da se svake godine bira ne-
ka uprava i da maturanti tj djaci poslednjeg razreda ne mogu biti birani u upravu. T-
kođe je bilo pravilo da u upravu budu birani najbolji djaci, pogotovu za predsednika
i knjižničara, da treba da budu zastupljeni svi razredi i oni učenici koji su se naro-
čito isticali u pojedinim predmetima (književnosti, istoriji, pedagogiji). Naši sast-
ci koji su obično držani subotom ili nedeljom, uvek u dogovoru sa direktorom škole
držana su predavanja iz raznih oblasti nauke, čitani su originalni sastavi (Jovan Is-
lović, Menad Indjić, Slavko Mandić, Miloš Popović, Gojko Banović, Branko Čopić, Ilija

Slijepčević i drugi), kritički prikazi pročitanih knjiga, recitacije, solo pjevanja i druge muzičke tačke i drugo. Po najvećem broju ovih pitanja razvijale su se diskusije i kritika.

9 - U takvoj situaciji u Banja Luci, u školi i među djacima došla je objava Šestojanuarske diktature 1929. godine. Bio je to istinski izraz krize koja je već nekoliko godina uzdravala velikosrpsku hegemoniju i monarhističko-militarističku vladavinu. Nije prošlo ni deset godina te i takve vladavine, a stanje u privredi, posebno u poljoprivredi od koje je živelo preko 80 posto stanovništva, ozbiljno se pogoršavalo. Ne zaposlenost je rasla iz godine u godinu. Sa kraja na kraj zemlje lutali su besposleni tražeći rada. Životni uslovi radničke klase i svih radnih ljudi bili su nepodnošljivi. Od njih su dolazili sve glasnjiji zahtevi za radom i hlebom.. Sve je očiglednije bilo kretanje tih masa ulevo. Obespravljene mase sve glasnije su tražile svoja prava. Političari i njihove stranke ~~su~~ tražile su reviziju Vidovdanskoeg ustava, ukidanje centralizma i podelu vlasti. Tako je sa svih strana pretila opasnost velikosrpskoj hegemoniji i monarhiji. Da bi sačuvala svoju vlast velikosrpska buržoazija na čelu sa kraljem Alexandrom koji je i sam bio sa dosta konaca i konopaca povezan sa krupnim kapitalom, sa osloncem na vojsku i predstavnike finansijskog kapitala Hrvatske i Slovenije, pošla je putem otvorene diktature. Toga dana 6. januara u Kraljevini SHS uveden je apsolutistički ~~monarhistički~~ diktatorski režim. Ukinut je Ustav. Raspuštena je Skupština. Zabranjene su i rasturene sve političke stranke. Komunistička partija je zabranjena još 1921. godine donošenjem zakona "Obznanje". Zabranjeni su svi stranački i mnogi drugi listovi i časopisi. Jedanaest meseci posle toga tj. oktobra meseca te godine donet je Zakon kojim je naziv Kraljevina SHS zamenjen nazivom Kraljevina Jugoslavija. Zemlja je podeljena na banovine. Banja Luka je postala sedište Vrhovne banovine.

10 - Objavom Diktature, naročito prvih meseci ništa se značajnije u ^{Preparandijama} učiteljskoj školi nije desilo. Život u Konviktu i u školi, pa i u tome drugom razredu, tekao je kao i ranije. U Konviktu je oživela pesma "Gaj doručku, ručku supa, a večeri čorba, trpi rajo samo trpi, Život ti je porba". Često ^{su} počeli izlaziti naši šaljivosatirični listovi "Zalac", "Zemblj" i "Jež". Humora je u njima bilo sve više na račun djaka sravnjivih ljubavnika, nespretnih "kradljivaca" hleba, odnosa profesora, vaspitača (pre-

Arhiv Etn. krajine Banja Luka

ABK 209-MG-5/170

fekta), noćnog bežanja iz Konvikta i sl. ~~ako~~ u školi nije bilo značajnijih promena posle objave Diktature ne znači da ih nije bilo u gradu. Ubrzo posle objave Diktature sa banjolučkih ulica nestala je vitka visoka figura Akifa Šeremeta. Iz naše škole otišao je Dr Žika Ivanović. Premešten je i Nika Milićević. Otišao je i Svetolik Lazarević. Došli su novi profesori. Većinom Srbi iz Srbije (Dobrila i Marko Mihajlović, Borivoje Nedić, Radivoje Pejić), zatim nekoliko profesora i nastavnika Srba iz Hrvatske (Branko Ivančević, Savo Mamula). Sledeće godine došao je Epaminonda Jovanović, Neva Murvar i drugi. Te prve promene bile su za nas znak da se sa Šestojanuarskom diktaturom počinje nešto ozbiljnije da menja i da to u naš djački život unosi nešto novo. Ali tek kada je objavljena odluka ministra prosvete da se školovanje u Preparandiji produžava na pet godina i da su sadanji maturanti poslednji koji će školovanje završiti za četiri razreda, medju nama je nastala življa diskusija o onome što se događa u zemlji. Medju nama su postajali sve glasniji, iako zaista i dotle malobrojni, oni koji su "srbovali" i "kraljevali", koji su govorili da u našoj zemlji ne može biti tako strašna kriza i besposlica, jer " mi nismo tako industrijski razvijeni kao što je Čehoslovačka i Nemačka", da će sada "biti više rada a manje prosjaka, da ćemo kad završimo brže dobiti mesto, jer će se za ovu godinu svi besposleni učitelji zaposliti, i sl. Profesori šovinisti, mada je i njihov broj bio mali, pokušavali su da i medju nama deluju u tome pravcu. Istina većina od nas nije shvatala prave uzroke Diktature. Još manje šta ona u sebi nosi. Mi nismo, u najvećem broju, kao što je to i slučaj sa masama uopšte, bili spremni da analiziramo stanje tadanjeg društva niti smo bili izgrađeni teoretski kako da shvatimo, razumemo i objasnimo ni sebi ni drugima te događaje. Mi smo, kao što je to slučaj i sa masama, sagledali ko stoji iza te politike i tih promena, ko su nosioci te politike i na osnovu toga da se opredeljujemo. Kralj Aleksandar i Petar Živković i svi oni mali njihovi propagandisti koji su postajali sve glasniji u društvu i na ulici, učinili su to da se i onaj mali broj dotadanjih monarhista i karadjordjevićevaca počeo svrstavati u opozicione redove. Što se tiče nas djaka većina nas je imala više jugoslavensku orijentaciju nego nacionalističku. Iako su u školi, a pogotovu u Konviktu pretežnu većinu predstavljali Srbi i deca seljaka od kojih na narodnoj pesmi i bunama protivu osvajača i okupatora, ni ranije, pa ni tada, nije bio poznat nijedan šovinistički ispad. Iako nam niko nije govorio o bratstvu i jedinstvu mi smo svi medjusobno - pri tome je život u Konviktu predstavljao veoma dobru školu u tome

pogledu - živeli istinakim drugarskim životom. Drugarstvo i solidarnost unutar Konvikta, pogotovu unutar jednog razreda, bila je na veoma visokom stepenu. Dotada, pa ni do nije nije se desilo da je drug druga "izdao", optužio, cinkario što bi rekli. Međutim događaji koji su sledili posle objave Diktature unosili su nešto novo, drugo u naše redove.

11 - Iz škole i sa banjolučkih ulica otišao je, nestao silom zakona jedan broj nama dragih nastavnika i profesora. Nismo mi tada znali za smrt Djure Djakovića. Još manje za poziv Komunističke partije na oružani ustanak. Ali smo saznali da je u Banja Luku došao i na banjolučkim ulicama se pojavio "važan" "veliki komunist" Veso Masleša. Rekli smo, nema Akifa, došao je Veso. Poznavao ga je Stevan Kovačević, godinu dana stariji po razredu naš drug, iz poznate komunističke porodice Kovačevića od crnogorskog Grahova. Poveo je jedno veče Miloša Siljegovića i mene da ga vidimo. Sustigli smo ga u vrhu tadanje Gospodske ulice. Stevan nam reče da je i to komunist i rođak jednog hodže. (Verovatno se radilo o Fadilu Maglajiću.) Veso je nosio veliki crni šešir i pušio je lulu. Zagledajući ih prošli smo kraj njih, zatim ubrzali korak, pa se povratili da bi Vesu još bolje videli. Otada medju nama u Konviktu sve češći su razgovori o komunistima, o Sovjetskom Savezu, o Komunističkoj partiji, o Diktaturi, o nezaposlenim učiteljima, o jeftinim poljoprivrednim proizvodima, o krizi i seljačkoj sirotinji.

12 - Za školsku 1929-30 godinu za predsednika djačke družine "Jovan Škerlić" izabran je Milovan Popović, izvanredno inteligentan djak 4. razreda. Pripadao je prvoj generaciji koja se pet godina školovala. Važio je za najboljeg djaka ne samo u svome razredu već i u celoj školi. Uživao je ugled kod većine profesora i učenika. Međutim, njegova politička orijentacija bila je izrazito monarhistička i centralistička. (Interesantno je napomenuti da je u isto vreme djačke družini "Mladost" u gimnaziji bio predsednik Feliks Nidjelaki izrazit klerikalac i fašist i organizovan ustaša.) Kao predsednik družine na sastanke je iznosio program rada i teme - da li sam ili uz pomoć nekih profesora čiju je obilatu podršku imao (Pejić) - sve ono što je podupiralo i popularisalo Diktaturu i njene nosioce. Na tim pitanjima započelo je vidnije diferenciranje medju nama. Ta opredelenja i oštrije sukobe i u Konviktu i na sastancima Družine izazvala su najmanje tri uzroka -

Arhiv. Doc. kraljevo D. Laha

ABK 309-MG-5/170

prvo, svi smo mi u tome vremenu mnogo čitali, tražili, lutali, saznavali. Naša knjižnica bila je dobro snabdevana. Bilo je u njoj dosta socijalne literature. Služili smo se i knjigama iz Srpske čitaonice. Čitali smo bez nekog sistema, ali smo jedan drugom preporučivali pročitani knjigu ili odvrćali od nje ako nije vredela i nije zadovoljavala naše zahteve. Onda u školskom gradivu smo se već sretali sa idejama francuske revolucije i revolucionarnim pokretima, sa idejama Svetozara Markovića i marksističkim idejama uopšte, sa idejama Vase Pelagića, sa Ruskom revolucijom i Lenjinom, sa Talhajmerom, Voljginom, Buharinom, Černiševskim, Barbison, Gorkim, Cankarom, Sinklerom i brojnim drugim socijalnim piscima. Posebno nas je interesovala nova pedagoška literatura. Natecali smo se ko će više od toga pročitati i znati. Približavali smo se naučnoj spoznaji sveta i istinskom razumevanju razvitka ljudskoga društva;

drugo, posle prvoga zaprepašćenja i straha izazvanog Diktaturom ^{na čelu u septembru godine} na banjolučkim ulicama sve češće su se u šetnji vidjale grupe studenata i gimnazijalaca za koje smo čuli i o kojima smo govorili da su komunisti, da u hodu i šetnji govore protivu vlade Petra Živkovića i da su za revoluciju;

treće, Ban je svojim dolaskom i organizovanjem Banske uprave napravio nekoliko vrlo značajnih akcija - pokrenuo podizanje 120 osnovnih škola na teritoriji Banovine, organizovao pozorište, pokrenuo opštinu da asfaltira ulice, da podigne park, podizao je činovničke stanove i druge, težeći da Banja Luka, dotle zaostala i nerazvijena pretvori u značajan administrativni centar.

13 - Komunistička partija u celini i komunisti Banja Luke kao njen deo, u to vreme, rođito posle pogrešne procene situacije i poziva na oružani ustanak, zločinačkog umorstva generalnog sekretara Djure Djakovića, pasivizirala se, povukla u još dublju ilegalnost svodeći svoju aktivnost na najmanje moguću meru. Sa nama djacima Preparaadije dešavalo se nešto sasvim drugo. U školi tada, a ni mnogo docnije, nije postojala partijska ćelija niti organizacija Skoja, ali je postojala neoformljena grupa mladih ljudi koji su brzo sazrevali i veoma aktivno radili na širokom polju djačke kulturno-prosvetne, zabavne, sportske, muzičke, gimnastičke i druge delatnosti. Pokušaj Milovana Popovića predsednika Družine da na liniji stvaranja vodje, unifikacije družine, discipline bez pogovora, u suštini na antikomunističkoj liniji, okupi veći broj djaka, nije imao uspeha. Pre toga u njegovom razredu našle su se snage (Stevan Kovačević, Jovan Isailović, Lepa Pei

Dara Oklobdžija i drugi) koje su podvrgavale oštroj kritici, pa i ismevanju njegove stavove. Aktivan u istupanjima sa originalnim predavanjima, rečit i za naše tadašnje pojmove široko obrazovan, mogao je, da nije bilo i drukčijih mišljenja, da ostavi vidnijeg traga u celoj školi. To se nije desilo i radi toga što on ne samo da nije našao u svo- me razredu istomišljenike, nego su i brojni ~~stari~~ učenici nižih razreda imali drugu orijen- taciju. U redovima ovih već su izrasla u školi, a i šire, poznata imena Ruže Oljače, Du- šanke Ilić, Angeline Miljuš i drugih u ženskom odelenju mlađjeg razreda, Miloš Popović, mlađji brat Milovanov, Slavko Mandić, Miloš Šiljegović, Borivoje Pavić, Miloš Daničić, Milan Bokan i drugi. U još nižim razredima javljali su se početnici i budući književ- nici i pesnici, obrazovaniji mlađji učenici Gojko Banović, ^{Fadić Larić, Lirica Perić} Branko Matavulj, Stojan Makić Vojo Nikolić i još mlađji od njih koji su tek stigli u prvi razred Branko Čopić, Ilija Slijepčević i brojni drugi. Ovome treba dodati da su najnapredniji učenici iz gimnazi- je, verovatno potsticani komunistima, osetili odakle idejnoj orijentaciji budućih učite- ljaca pretila opasnost, pa su predložili da dolazimo jedni drugima u goste na sastanke Dru- žine i da učestvujemo u diskusijama, ~~pa su tako~~ ^{tako} i oni doprinosili njegovom rasrinkava- nju. Uz to, isto onako kao što je iza Milovana Bagovića kao nosioca nacionalizma i anti komizma stajao profesor Pejić i neki drugi, tako je ~~izaz~~, nada manje vidno, iza ove iako još organizaciono neoformljene grupe veoma aktivnih učenika stajala mnogo brojnija grupa profesora (Epaminonda Jovanović, Sava Mamula, Bora Nedić, Neva Murvar). Neki od ovih profesora bili su ^{dravije} veoma aktivni u pomaganju učenicima u pripremanju sednica Dru- žine, pripremi referata, organizovanja zabava i čajanki u Banja Luci i okolnim mestima (Prnjavor, Ko^{tor} Varoš, Prijedor, Bos. Gradiška, Klačnice i drugde). Pomagali su, pa ča- čak i pripremali neke od nas za diskusiju po najavljenim predavanjima ("on će govoriti o tome ovako i ovako, a ti treba ka mu kažeš ovo i ovo... i sl)

Aktivnost ove grupe učenika osetila se tek sledeće godine, druge godine Diktature, kada je za pretsednika Družine izabran Miloš Popović koji se još u Trećem razredu upoznao sa socijalističkim idejama Svetozara Markovića. Od Svetozara Markovića brzo je išao, bolji i tačnije govoreći, trčao je za izvornim nosiocima socijalističke misli Marksom, Engelson Lenjinom. Da bi postigao to što je "propustio" osustvovao je gotovo tri meseca od škole pod izgovorom da je bolestan, čitajući danonoćno. U sva ta svoja čitanja i razmišljanja uvlačio je jedan broj svojih najbližih drugova, upoznavao ih sa idejama Marksa, Engelsa i Lenjina, diskutovao sa njima šireći naprednu misao. Škola i školsko gradivo za njega

bila je igračka. Upornim radom još u ranijim razredima savladao je sve veštine - crtanje, sviranje, pevanje. Prestigao je čak i one koji su imali više sklonosti za te predmete. Takav bio je i u matematici, fizici, hemiji. Zato je mogao toliko i da osustvuje od časova i da se sav preda čitanju. Pričao je često i po 18 časova radiš, proučavaš, čitaš, pišeš, učiš jezike. Nešto od literature nalazio je u knjižnici Družine i u Srpskoj čitaonici. Većinu naučnih knjiga dobivao je iz privatnih biblioteka. Kada je izabran za predsednika Družine, a to je bilo druge godine Diktature, razvio je svestranu aktivnost organizujući brojne sekcije - pedagošku, ekonomsku, književnu, muzičku, skautsku, trezvenjačku, sokolsku, ferijalnoš saveza, glumačku. U sekcije su bili uključeni brojni učenici - već prema sklonostima. Za rad sekcije, po pravilu bio je zadužen i po jedan nastavnik. Njegova zadaća bila je da rad sekcije drži u granicama školske discipline. Istina, Pravila Družine odobravao je Ministar prosvete što je bila garancija da Družina neće otići iz propisanih okvira, ali je pred direktorom škole profesor odgo-^{nastavnik} varao za rad sekcije. Presudan je ipak bio utecaj predsednika Družine i predsednika svake sekcije. Novac koji je dobivan na šaljankama i igrankama te zabavama u provinciji služio je za nabavku knjiga, muzičkih instrumenata i dr. Sasvim sigurno je da u to vreme ni Miloš, a ni niko drugi nije bio organizovan član Partije, ali se sav taj rad odvijao baš tako kao da njime rukovodi Partija. Brojni aktivisti na teko široko postavljenom programu smatrali su sebe marksistima i pripadnicima komunističkog pokreta. Nas jedan broj je smatrao da vezu sa komunistima u gradu imaju Ruža Oljača, Dušan-ka Ilić i Miloš i da odatle potiču ideje za ovako široko pokretanje i razvijanje djačke aktivnosti u vreme najcrnje monarhodiktature.

U to vreme neki ideolog Diktature smislio je temu - ne znam da li je važila za sve razrede u zemlji što je vrlo verovatno - "Ko napreduje u nauci, a nazaduje u vladanju više nazaduje nego napreduje". Ne znam od koga i kako je Miloš Popović saznao da će to biti pismeni zadatak, ali je nas nekolicinu upoznao s tim i objasnio da treba da obratno tvrdimo i dokazujemo, govoreći nam da onaj ko je izmislio takvu temu hoće da mi i dalje treba da ostanemo pokorni kmetovi." Kako je profesor srpskohrvatskog jezika bio istog mišljenja, to su naši zadaci ocenjeni vrlo dobrim ocenama. Još jedna tema u to vreme bila je obavezna za sve iste razrede srećnijih škola - "Šta mislite o miru i kako zamišljate sreću koju on daje čovečanstvu?" I za tu temu smo saznali pre nego je sa-

opštena kao školska zadaća. Opet je Miloš nama objašnjavao da pišemo da smo za mir, a protivu rata, ali da dugo mira ne može biti u današnjem svetu ovakvom kakav je. Nagrada za najbolje napisanu temu bio je put u Pariz. Sa malim brojem izabranika išao je u Pariz i naš ~~drag~~ razredni drug Borivoje Pavić.

Treba reći da je pretežna većina nas tadanjih učenika Preparandije sa svojih 17, 18 i 19 godina bila istinski jugoslavenski orjentisana - to se pokazalo prilikom pogubljenja Gortana i drugova od strane italijanskih fašista - i da nismo imali dovoljnu, a najčešće nikakvu političku izgradjenost kojom bi mogli da objasnimo suštinu Diktature, šta ona znači za narod i kuda ga ona ~~po~~šava da vodi. Zbunjenost i zabluda koja je zahvatila većinu nas u prvo vreme nestajala je sa našim novim saznanjima - sa ulica banjolučkih nestalo je u to prvo vreme nama poznatih komunista i grupa koje su se ranije češće vidjale ^{kada su} bile ~~na~~ veoma retke. Umesto njih oživela je nama dotle nepoznata ~~gru~~ bućna grupa "SE NAO" na čelu sa nekim kojega smo zvali Nosonja. Sportski klub "Borac" ~~praktično~~ u kojemu je igrao nama drag i medju nama poznat kao komunista Veljko Djordjević zvani Potljo, prestao je da igra. Ugušen je i zabranjen rad ^{ku} kulturalno-prosvetnog društva "Pelagić". Akt o zabrani rada ova dva društva izazvao je žive diskusije medju nama i stavljao nas u sve većem i aktivnijem odnosu na suprotnu stranu od Diktature. Zajedno sa time saznali smo da je u kućnom pritvoru nama drag prota Dušan Kecmanović, kojega smo sa puno poštovanja i pre toga pozdravljali na ulici, ~~nakon ovog saznanja još više~~. Docnije medju nama će kružiti brošura "Diktatura kralja Alexandra" za koju se govorilo da je došla iz ruku prote Kecmanovića, a pisana od Svetozara Pribičevića u Pragu. Unda jedan po jedan od nama dragih profesora nestajali ^{je rucije} je ~~sva~~ ulica grada, premeštani su ili otpušteni iz službe. Sve se to prepričavalo medju nama i dovodilo do opredeljivanja koje se ispoljavalo i u veoma aktivnom radu ~~na~~ družine.

14 - Preparandisti i gimnazijalci u prvo vreme nisu imali neke vidnije zajedničke odnose i akcije ako se izuzmu fudbalske utakmice izmedju Konvikta preparandije i Konvikta Prosvete u kojemu su stanovali najviše gimnazijalci. ^{Jovanović i Ljubić} ~~neke ljubavi~~. Češće gimnazijalaca sa učenicama Preparandije nego preparandista sa gimnazijalkama. Preparandisti nisu imali gotovo nikakvih veza sa studentima kojih je u Banja Luci bilo sve više i više. Ni sam grad nije smatrao Preparandiju i preparandiste onako kao Gimnaziju i gimnazijalce. Ali, već u prvoj godini Diktature tu se nešto počelo menjati. Naime, isto onako kako je u Prepa-

randiji radilo djačko društvo "Jovan Skerlić" tako je u gimnaziji radilo društvo "Mladost". Ne zna se ko je dao inicijativu, ali je počelo uzajamno posećivanje sastanaka i učestvo-
vanje u diskusijama po nekim temama. Dogovarali smo se o tim sastancima i posetama. Sasvim sigurno je da je banjolučka partijska organizacija imala u tome svoje "prste", bez obzira na to što su se u tim diskusijama i na jednim i drugim sastancima pojavljivali i "slobodni strelci" kako bi mi to danas nazvali. Poznat je slučaj jednog učenika Preparandije koji je svoju diskusiju na sastanku "Mladost" - ne sećam se više o kojemu je pitanju i referatu bila reč - započeo sa onom "to predavanje ne vredi ni pišljive lule duvana" što je izazvalo negodovanje i mali sukob između dve djačke organizacije.

Rad "Skerlića" bio je svestraniji i teme raznovrsnije (Problemi jugoslavenstva, Materijalizam i idealizam, Filozofski smisao Ajnštajnovе teorije, Nova škola i jugoslavensko vaspitanje, Impresije iz Versaja i brojne druge) sa originalnim pesmama i pripovetkama (Gojko Banović, Slavko Mandić, Miloš Popović, Branko Ćopić i drugi), sa muzičkim tačkama i solo pevanjem. Gimnazijalci su na te sastanke dolazili spremniji za diskusiju i mnogo aktivniji nego mi na njihovim sastancima. Jednom se čak desilo da je direktor intervenisao i sprečio produženje diskusije kada je reč bila o materijalizmu i idealizmu. Rad "Mladosti" imao je užu karakter, a praktičane su teme iz oblasti političke ekonomije što nije bio slučaj u Preparandiji. I među gimnazijalcima i među preparandistima dugo se pričalo o referatu i diskusiji na temu "Materijalizam i idealizam", jer se referent opredelio za idealizam i idealističku teoriju shvatanja sveta i to koliko radi one intervencije direktora škola i prekidanja diskutanta gimnazijalca to još više radi toga što je diskusija jednog učitelja sastojala u pitanju referentu; šta bi on učinio ako (bio gladan i u putu susreo kola puna šunka i druga kola puna knjiga prema kojima bi se kolima uputio. Kako se još ranije govorilo da Akif Šerenet "pođučava neke svoje" kako će nastupati u diskusijama na sastancima djačkih družina, verovali smo da je tu praksu nastavio neki drugi komunista. Kroz ove sastanke i diskusiju moglo se veoma uočljivo videti da se preparandisti nisu obradovali Diktaturi, nisu se uključili u njena kola, ali je nisu javno ni osudjivali u prvoj godini njenog postojanja. Drugo je pitanje zašto komunisti iz grada i gimnazije nisu u tome pravcu radili na organizovanju preparandista. Najsigurniji odgovor može se naći u tadanjem stanju KP (sektaštvo i frakcionaštvo) i začaurenosti i malobrojnosti SKOJ-a. Istina, nije prošla ni puna godina od objave Diktature, a opet su

se sve češće počele na ulicama grada vidjati nama poznata lica studenata, gimnazijalaca i radnika koje smo smatrali komunistima kako hodaju u grupama ulicama Banja Luke. Bili su tu Veljko Djordjević - Potljo, Vilko Vinterhalter, Berto Supek, Edi Sola, Edo Kunštek, Ivica učitelj plesa, neki nama nepoznati radnici. Sve češće smo vidjali Vesu Maslešu. Sedeo je ponekad pred hotel Bosnom. Neki od njih su sedeli sa njim ili su u hodu vodili razgovore. Smatrali smo da ih kuraži i pokreće. Miloš Popović je to i tvrdio.

Ovde je interesantno zadržati se na ličnosti Veljka i Vilka i njihovom ugledu među preparandistima. Još tačnije i određnije - među konviktašima.

Vilko Vinterhalter bio je među nama veoma poznat "sokolaš", vrstan vežbač na spravama. Mogao je celu sokolarnu koja je bila u produžetku Konvikta da ibidje na rukama. Nas jedan broj vežbao je i u staroj i u novoj Sokolani. U staroj smo ga sreli. Zadobio nas je pre svega kao vežbač. A onda njegova spremnost da pokaže vežbu, da nas poduči, spremnost na šalu, doskočicu, priču, vic. Zaključili smo da bi, prema svemu, morao biti komunist. Slično je bilo i sa Veljkom. Zavoleli smo ga kao "neprelaznog beka" radničkog kluba "Borac". Onda, student iz "godpodske kuće" a stalno sa radnicima i igra u radničkom klubu, a sva banjolučka čaršija, a pre svega Srbi trgovci, stoje iza kluba "Krajišnik", a on neće tamo da igra. Uz to, zračio je svojom vedrinom, ljudskošću i posebnom toplinom. Imao je jedan za nas mlade, veoma topao osmeh koji nikad, činilo nam se nije silazio sa njegovog lica. Verovatno je da on nas nije poznavao po imenu. Nismo mi ni imali neki bliži dodir sa njim, ali nam je najdrugarskiije otpozdravljao. Sve nas je to osvajalo. Uz to, njegov brat Sveto, dolazio je na naše igranke - odlično je igrao posebno narodna kola - i organizovao je djački klub "Balkan" kada je zabranjen "Borac". U klubu je igralo i nekoliko naših drugova koje je on vrbovao za klub. I on nam je bio veoma drag. Činilo nam se i smatrali smo da se oko njih dvojice okreće sva mladost Banja Luke. Svuda smo ih vidjali - na ulici u društvu diskutujuće i smejuće se mladosti, na banjolučkom polju kako biraaju buduće fudbalere i vrbuju ih za klub, na igrankama i u kolu, na sastancima djačkih družina. Sve što je društveno pokretano u to vreme u gradu, verovali smo, da polazi od njih, od braće Djordjevića i da oni stoje iza toga. Svetu nismo smatrali komunistom. Za Veljka smo bili sigurni. Zato smo smatrali da iza našeg, više spontanog nego organizovanog, otpora onome što je želeo Milovan Popović dok je bio pretsednik "Skerlića" kao antikomunista, kao i iza onoga što smo mi radili i stvarali kada je za pretsednika bio izabran Miloš Popović, stoji Veljko tj. Komunistička partija.

Našu pažnju sve više je privlačilo i prisustvo Vese Rasleše u gradu. Vidjali smo ga u društvu nama poznatih lica. Nije nam se svidjalo što smo ga ponekad vidjali da sa njim sedi ili šeta Lazo Lazičić o kojemu se pričalo kao izvrsnom djaku dok je bio u gimnaziji, ali za kojega smo čuli da se odmah aktivirao u banovini, da je demoralisan i oduvan alkoholom. Opravdanje u Vesinom druženju sa njim nalazili smo u tome da je to njemu drag školski drug, sin seljaka sa Kočićevog kraja. Mišaš nam je govorio da Lazičić uredjuje list "Književna Krajina" i da Veso zato sa njim se druži i govori mu šta bi tamo trebalo da objavljuje. U nama je raslo uverenje da Veso stoji iza oživljavanja komunističkog porasta njihovog utecaja na kretanje među djacima u pogledu Diktature. A da se radilo o oživljavanju Partije najbolje svedoči slučaj sa prikazivanjem u Banja Luci u to vreme jednog izrazito antisovjetskog filma "Crvena moskovska plesačica." Naime film je prikazan avatriput i prekinuto je njegovo prikazivanje. Među nama se govorilo da je vlasnik Kina dobio preteće pismo da više takve filmove ne sme da donosi u Banja Luku i da odmah mora prestati sa prikazivanjem ovoga. Prikazivanje je prekinuto. Novi antisovjetski filmovi nisu više prikazivani u ovome bioskopu.

15 - Naglašeno je već da objava Diktature nije ~~nema~~ ~~ni~~ politički uznemirila Preparandiju. Donela joj je, istina, obavezne djačke kape učenica, a crne dugačke kecalje za učenice. Bio je to pokušaj "vojniziranja" preparandista, da se lakše primete ako bi se kretali posle osam časova po gradu, po kafanama, na skupovima i sl. I ukoliko je sama objava Diktature relativno mirno prošla, utoliko je nemir, diskusija, razgovor daleko širi, zvučniji i otvoreniji u školu i među nas unelo stvaranje Banovine i dolazak bana Svetislava Milosavljevića u Banja Luku. Bilo je to u jesen 1929. godine. Moja generacija preparandista započinjala je treći razred. Otišli su poslednji učitelji sa četiri razreda. Pred nama je bila školska 1929-30. godina kada neće izaći iz škole nova generacija učitelja. Govorili smo da je malo škola, da ima mnogo učitelja bez nameštenja i da država nema para da plaća učitelje.

Prema tada donetom Zakonu (9.oktobar 1929.) Kraljevina SHS dobiva naziv Kraljevina Jugoslavija i deli se na devet banovina. Grad Beograd ostao je izvan toga. Vrbaska banovina obuhvatila je celu Bos. Krajinu, Centralnu Bosnu sa Gradačcem i Gračanicom s desne strane reke Bosne (22 srezova i 8 ispostava). Bili su to ekonomski, saobraćajno, prosvet-

no i u svakom drugom pogledu zaostali srezovi. Pa i sama Banja Luka, bez obzira na to što je pre svih ostalih gradova u Bosni bila vezana sa širokotračnom prugom, što se u Zagreb stizalo za šest sati, što je dnevna štampa u nju relativno brzo stizala i sl. bila je zaostala i nerazvijena iako je od samog oslobođenja bila sedište županije koja je bila smeštena na starog u neuglednog hotela "Balkan" na mestu gde je sadanja skupština opštine Banja luka. Tako je cela Vrbaska banovina predstavljala zbir sitotinjskih srezova i ispostava bez ijednog iole značajnijeg i jašeg industrijskog preduzeća, sa 80 posto nepismenog stanovništva i ne baš mnogo manje od toga seljaštva. Podaci govore da je na toj teritoriji bilo samo 318 osnovnih škola - prosečno 11 na svaki srez i ispostavu - dve pune gimnazije i 1 učiteljska škola. Ni kilometar asfaltnog puta. Ban Milosavljević, odlučan i energičan, uz to lični kraljev prijatelj, preduzeo je čitav sistem mera u oblasti školstva sa prvim svojim aktivnostima (pokrenuo akciju za izgradnju 120 osnovnih škola, pokrenuo izgradnju nove učiteljske škole, dogradnju gimnazije, organizovanje na celoj teritoriji banovine narodnih univerziteta, analfabetskih tečajeva i sl.), zatim u oblasti poljoprivrede (tražio kvalitetna semena, sredstva za zaštitu bilja i suzbijanje štitaraste vaši, za suzbijanje stočnih bolesti i dr) pa zdravstva (otvaranje ambulanti, suzbijanje epidemije tifusa, šarlahu, dizenterije, podizanje bunara i dovodjenje vode u bezvodna sela, podizanje higijenskog zavoda u Banja Luci i dr.). Potrebe su ga gonile da i samu Banja Luku podigne na nivo grada. Obezbeđujući opštini kredite, naterao je predsednika Husedžinovića da krene na asfaltiranje ulica u gradu, da uredi vodovod i električnu mrežu, da ruši groblja koja se nalaze u sredini grada i da ~~stvaraj~~ parkove. Smatrao je da sedište Banovine ne može biti bez pozorišta, muzeja, reprezentativnih prostorijskih za smeštaj kancelarija Banske uprave, bez činovničkih stanova, sokolane, higijenskog zavoda i sl. Pokrenuvši opštinu na uređivanje grada i sam je, pomognut kreditima i finansiranjem budžetskim od strane režima, krenuo u akciju. U toku noći, takoreći, očišćeno je muslimansko groblje i na tome mestu započeta je izgradnja parka "Petar Kočić" (otvoren 6. novembra 1931.), srušen je hotel "Balkan", mesto gde se "srbovalo i gde se okupljala srpska čaršija grada, očišćen je prostor ispred hotela gde je takodje bilo muslimansko groblje. Na tome prostoru odmah je započeta izgradnja Kraljevske banske uprave, Banske palate, i srpsko pravoslavne crkve (otvoreno I-XII - 1931.). U prostorijskim stare sokolane počele su se prepravljati za pozorište (otvoreno 18. oktobra 1930.). U aleji prema Boriku započe-

ta je podizanje 7 stanbenih zgrada sa 50 činovničkih stanova što je i veoma brzo izvršeno. Sledila je izgradnja nove zgrade Učiteljske škole, Higijenskog zavoda, nove zgrade opštine, zgrade banke, Sokolakovog doma, mosta preko Vrbasa, hotela "Palas". Pokrenuo je osnivanje Narodnog univerziteta u Banja Luci (otvoren 19. januara 1930.). Zastupao je, pre svega od učitelja - o tome je govorio na Skupštini sekcije učitelja banovine koja je održana 4. i 5. maja 1930. - i svih prosvetnih radnika da u svim sreskim mestima otvaraju narodne univerzitete.

Svi ovi zahvati i zahtevi izgnaniti takoreći u prvih godinu banovanja proizlazili su (prvo) iz potrebe režima za stvaranje uslova za funkcionisanje centra banske administracije i (drugo), stvaranje kod masa privida da novi režim koji proizlazi iz Diktature, kako su to po pravilu činili svi slični režimi, da služi za dobro širokih narodnih masa. Gradjani Banja Luke, ako se izuzme zvanične Banja Luka, policijski žbiri i doušnici vlasti i direktni plaćenici, sa podozrenjem su primili diktaturu, pa su i prema ovim akcijama izgradnje i podizanja grada zauzeli odbojan i rezervisan stav, gledajući na sve to "iznad" ili "ispod" oka i sa pitanjem "gde ste bili ovih deset godina?" (Za to vreme na teritoriji Vrbanske banovine podignuto je jeiva 218 osnovnih škola, a ostale su podigli crkveni srpski odbori za vreme Austrougarske). Ovakav otpor i odbojan stav čak i prema odredjenim i veoma pozitivnim zahvatima može se objasniti sa najmanje četiri razloga-

prvo, velikosrpska buržoazija u proteklih godinama, tražeći samo za sebe i svoj kapital prostor, u trci za brzim bogašenjem, nezajažljiva u svojim zahtevima, neilosrdno je gurala ustranu banjolučku srpsku čaršiju. Zato je ova, sa izuzetkom izrazitih agenata beogradske čaršije, opoziciono se postavila prema Beogradu i mrzela je sve što je otud dolazilo. Imajući iza sebe revolucionarnu prošlost (borbe protivu turske vladavine i Austrougarske monarhije, učesće brojnih na solunskom frontu i u stvaranju nove države) smatrali su da imaju bar podjednaka prava da koriste bogatstva Bos. Kraji ne. Beogradska buržoazija nije na to bila spremna. Srpska čaršija Banja Luke postupeno je prestajala da "srbuje". Za zvanični Beograd oni su bili i ostali "austrofili" ili su postajali "koma isti";

drugo, hrvatska čaršija, iako malobrojnija i manje utecajna na život grada, pod jakim utecajem klera i u čije je ime vodio glavnu reč biskup Jozo Garić i advokat Dr. Filip

Čondrić, pogotovu je bila protivu svega što je dolazilo iz Beograda. ^{Pogotovu} Naročito posle ubistva Stjepana Radića u Narodnoj skupštini;

treće, političke stranke, naročito Zemljoradnička stranka (Čubrilović i Kokanović) i Demokratska stranka (Kecmanović) koje su imale brojne pristalice i vidnog utecaja u gradu i u celoj Bos. Krajini, bile su na udaru režima i zabranjen im je svak~~o~~ rad. Ostalo im je - pasivan otpor i čekanje na dalji razvoj događaja, uvereni da ovaj i ovakav režim ne može dugo da traje, te bi svaka podrška, pa i onim pozitivnim stvarima, mogla značiti kompromitovanje i gubljenje perspektive za sutrašnjem~~u~~ učešće u politici i vlasti; četvrto, Komunistička partija Banja Luke, jako malobrojna, uvukla se u još dublju ilegalnost, pritajila, tražila sebe i nove oblike delovanja. U novim uslovima kretala je na svojstven način okupljanju omladine i radnika, njihovog ideološko-političkoj izgradnji i potpunijem informisanju o suštini Diktature i režima. Izlazeći i pokazujući se a naskupovima djačkih družina u Preparandiji i Gimnaziji kroz usta brojnih koji su sebe već smatrali komunistima i približavali se njihovim redovima oni su već tokom 1931. a pogotovu 1932. godine imali znatan utecaj na političko-društveni život u gradu.

16 - Sve te aktivnosti Banovine, a to znači režima koji je proizlazio iz Diktature, u oblasti, prosvete, zdravstva, poljoprivrede (ovo je bio jedan od predmeta u školi pa~~z~~ smo znali šta se sve preduzima za selo, a i sami kao deca sela i budućci učitelji, interesovali smo se za to), fiskulture, podizanja Banja Luke i drugo, unelo je medju djake, a naročito medju konviktaše razgovor i diskusije. Bilo je to svakodneвно u učionicama, na dvorištu, u trpezariji i drugde. Ovde treba naglasiti da su konviktaši u to vreme davali istinski pečat školi u svim oblastima njene aktivnosti. Oko 70 posto učenika živelo je u to vreme u Konviktu. Zajednički život u toku tih godina toliko nas je zbližilo da smo - najpre kao razred, pa kao konviktaši, pa kao škola branili jedni druge ili treće već prema tome ko je bio "napadač". Posudjivali smo jedni drugima ne samo zabeleške i knjige, nego kravatu, košulju, odeću, zimski kaput za izlazak, cipele i pantalone za odlazak na igranku ili sastanak sa devojkom idr. Kada su za vreme Diktature u Banja Luci neki ^{šovinistički} tipovi pokušali da ~~o~~žive SRNAO (Srpska narodna omladina) i HANAO (Hrvatska narodna omladina), ni u školi ni u Konviktu nije se desio nijedan šovinistički ispad. Nikad ni u jednoj prilici nismo isticali ni svoje srpstvo ni svoje muslimanstvo ni svoje hrvatstvo. Samo primera radi navodim da su u to vreme (1931.) dvojica gimnazijalaca

naših drugova bili isključeni iz Gajretovog konvikta i mi smo ih ilegalno hranili u našem Konviktu gotovo 6 meseci, deleći sa njima naše obroke, jer su oni bili drugovi i zemljaci našega jednog druga. No koliko smo bili jedinstveni u borbi za bolje životne uslove u Konviktu, za demokratizaciju nastane i odnosa u školi, koliko smo bili spretni i složni da organizujemo čajanke, igranke, zabave, izlete i drugo toliko smo počeli da se sukobljavamo, razilazimo, razlikujemo u oceni aktivnosti Bana i Banovine.

17 - Svi smo smatrali da je veoma krupna akcija podizanje 120 škola u roku od samo jedne godine dana (podignuto 127). Razilazili smo se kod ocene da je to dar režima, kod ocene da je to bolje nego onaj nered i stranačke svadje koji ^{iz} držmo zemljom pre Diktature. Većina je bila u tim razgovorima i diskusijama za to da je država obavezna da narodu daje škole, da ova škole narod sam podiže svojom radnom snagom, da daje zemlju, irvo i sav drugi materijal i sl.

18 - I na podizanju grada (asfaltiranje ulica, izgradnja pozorišta, podizanje parkova Higijenskog zavoda i dr.) vodile su se vadju nama žučne, pa i zajedljive i svadjalačke diskusije. O tome su pisali i male šale u našim konviktaškim listovima. Bilo je pohvala režimu na jednoj strani. Na drugoj strani stajao je Miloš Šiljegović, kojega smo među sobom zvali "većita opozicija" i manji broj uza njega, koji su prihvatili da je to dobro i korisno, ali da to pre svega treba vlasti, Banovini, činovnicima koji neće da dodju u grad selendru i da to nije nikakav dar Diktature građanima Banja Luke.

19 - U diskusiji oko Sokolane i Pozorišta bili smo složniji. I jedno i drugo nam je neposrednije koristilo. U Sokolanu je odlazio redovno ^{na} jedan broj na vežbanje. A Pozorište je bilo tu neposredno kraj nas. Glumci su prolazili kroz naše dvorište. Tu smo upoznali Braću Radenkovića, Afrića, Dušanovića, Čarku i Ljubicu Jovanović, Emila Kutjara, Jozu Bakotića, Kosaru Pavlović - Koštanu i mnoge druge. Tu je bio i naš banjalučanin Zeljković za kojega se pričalo da su ga se roditelji odrekli zato što je otišao u glumce. Sa mnogima od ovih bili smo prijatelji. Jedan broj Konviktaša statirao je u nekim komadima, progovorio koju reč, prošetao se pozornicom. Kada bi pozorište bilo poluprazno - i to je bio vid otpora građana Diktaturi - a Ban dolazio na pretstavu, onda smo mi iz Konvikta napuštali svoje ~~večernje~~ večernje učenje i popunjavali prazne stolice. Imali smo svoje posmatrače koji su pratili da li dolazi publika ili ne da bi znali da li ^{ga} Ban posla ti svoga sekretara po nas.

Sekcije

20 - Početkom maja 1930. godine Ban je sazvao Skupštinu učitelja Vrbaske banovine . Na tu Skupštinu koja je trajala dva dana pozvana je i naša delegacija. Jedan broj Konviktaša bio je prisutan i na galeriji. Praksa je bila da se na takve Skupštine zovu naturanti Preparatorije. Govorio je i Ban. Pozivao je učitelje na dobrovoljni rad, na organizovanje analfabetskih tečajeva, na aktivnost u izgradnji škola i mobilizaciji seljačke radne snage i materijnih sredstava, na organizovanje narodnih univerziteta, tražio je od učitelja da se bore protivu alkoholizma, da budu "nosioci ljubavi i bratstva i sloge među plekenima bez obzira na veru" Učitelji su govorili o svojim problemima, teškoćama u radu, premeštajima za vreme školske godine, niskim platama a velikim troškovima života i sl. Grupa konviktaša na galeriji glasno je odobravala zahteve učitelja, pa ih je policija umirivala nekoliko puta i pretila da će ih isterati. Po povratku ove grupe i Delegacije u Konvikt razvila se svadjalačka diskusija koja je trajala i potrzana nekoliko dana. Sukobili su se oni koji su odobravali Banu ono što je tražio od učitelja i onih koji su govorili da je "učitelj teško biti danas kad mu sreski načelnik stoji nad glavom"

21 - Septembra 1931. godine uselili smo se u novu zgradu. Bila je to poslednja godina školovanja moje generacije. Diktatura je "jenjavala". Prvi njen nalet 1929. godine privukao je sebi samo režimu odane ljude. Gradjanske stranke u Banja Luci, bolje rečeno, gradjanski političari u svojoj preplašenosti očekivali su dalji razvoj događaja. Komunistička partija, kako smo to već rekli, ¹⁹²⁸ te godine otišla je i morala je otići u još dublju ilegalnost. Narod je iz vlastitog iskustva znao da je "svaka sila za vremena pa se nije dao upregnuti u kola monarhodiktature. Zato je režim već nakon dve godine od objave Diktature morao da zemlju vraća normalnom političkom životu. Novi Ustav je proklamovan 3. septembra 1931. Došli su izbori za narodne poslanike (1931.) i za senatore (1932.). U gradu se sve više osećalo da je Partija tu. Među nama su počeli da kruže leci kojima je objašnjavana situacija. Učestakije su se vidjale grupe nama poznatih komu ista ~~da se vidjaju~~ na ulicama grada. Sve što je stvoreno u proteklom vremenu u gradu smatrali smo da pripada nama i da je dobro. Nama preparadistima smetali su Banski dvori i imo koje ^{je} dato Parku. Naime, na ulazu u Park bile su postavljene dve crne ploče sa natpisom "Park Bana Milosavljevića". Banske dvore nismo mogli srušiti. Ploče smo mogli razbiti. Nas nekolicina razgovarali smo jedne noći u Konviktu o tome kako da se osvetimo režimu. Nekome je palo napamet da bi bilo dobro da razbijemo te

te ploče. Sutradan je prošao šapat kroz školu da su obadve ploče razbijene. Teško je bilo na kome od nas koji smo o tome razgovarali izći iz Konvikta. Verovatnije je da se ista ideja radjala i rodila u nekoj organizovanijoj i odlučnijoj sredini koja je za takvu akciju bila spremnija. A možda je to bio i neko od naših?

21 - Kako su godine prolazile sve se više pokazivalo da Monarhodiktatura neće moći da živi dugo u prvobitno zamišljenom obliku njenog tvorca kralja Alexandra. Otvoreni apsolutizam doživljavao je postepeno svoju krizu koja se produbljivala iz godinu u godinu. Prve vidljive pukotine pojavile su se donošenjem Ustava, povećale se objavljivanjem izbora, organizovanjem nove političke stranke nazvane Jugoslavenska radnička seljačka demokratija (JRSD) da bi godinu dana docnije (1933.) bila pretvorena u Jugoslavenska nacionalna stranka (JNS). Te prve pukotine i prvi uzmaci Šestojanuarske diktature još očitije su se videli posle ubistva tvorca monarhodiktature u Marselju 1934. godine.

22 - Gradjanske političke stranke (Radikalna, Zemljoradnička, Demokratske i druge), čiji je centar Beograd i opozicioneri u drugim centrima (Maček, Korošec koji je 1930. godine napustio Beograd i vladu Petra Živkovića, te Spaho), preplašeni u prvo vreme, a sada kada je ~~diktatura~~ došlo vreme "prerušene diktature", počeli su se međusobno gložiti i voditi pregovore o povratku ukinutim slobodama i parlamentarizmu prošloga vremena. Ove stranke i opozicione vodje nisu šelele niti imale hrabrosti da aktiviraju i organizuju široke narodne slojeve protivu režima. Nisu te stranke bile sposobne da stvore zajedničku platformu, a još manje da krenu putem zajedničke akcije u borbu protivu tadanjeg političkog i socijalnog stanja. I one kao i vladajući režim više su volele "reformu odoozgo nego politizaciju masa i pokret odoozdo". Nove male doze demokratije (Novi Ustav, izbori, organizovanje nove stranke, ar.), sukobi u redovima vladajuće garniture (odlazak Korošca, sukob Živković - Marinković), pritisak spolja da se ublaži "režim čvrste ruke" (Francuska) unosili su u redove postojećih grupa i partija glasnije suprotstavljanje postojećem režimu. Ukoliko je postojeći režim prerušene Diktature, primudjen vlastitom nemoći, da kreće zacrtanim putem 6. januara, morao da doliva sve veće doze demokratije, utoliko su ovi pojedinci i grupe postajali sve glasniji u svojim zahtevima zavraćanje zemlje parlamentarizmu. Ali kako je kriza režima bila sve više izraz i krize vladajuće buržoazije, buržoazije svake nacionalnosti, te su se ~~sve-te~~ snage sve više približavale i spajale i udruživale tražeći izlaz iz jedne opasnije krize, krize vlastitog propada-

nja u osloncu na fašističke države (Musolinija u Italiji, Hitlera koji je 1933. godine došao na vlast u Nemačkoj) i vezivanje Jugoslavije za imperijalističke sile.

23 - Novi kurs koji je proizlazio iz Šestojanuarske diktature pobudio je u prvo vreme nadu kod velikog dela širokih narodnih masa da će se početi da rešavaju krupni i ključ-
ni ekonomski i socijalni problemi, da će se povesti borba protiv^{već} raširene korupcije i nepravdi svake vrste. Samo se tako može objasniti što su^{te više} prve godine monarhodiktature ostale gotovo potpuno pasivne, bez pokreta, bez negodovanja i ~~makaznog~~ otpora novom političkom kursu koji je proizlazio iz Šestojanuarske diktature. Zamorene neprekidnim sukobima među partijama i raznovrsnim zloupotrebama vlasti, raširenom korupcijom i svakovrsnom nepravdom, pritiskute besposlicom i neimaštinom, široke radne mase su se na vlastitom iskustvu uverile da im nova vlast koja vlada zemljom već deset godine nije skinula sa grbače teško ekonomske i socijalne nevolje, pa su se, varljivo, ponadale da će im rešenje doneti novi režim zacrtan početkom 1929. godine. No, kako su prve godine Diktature samo za izvesne vreme prigušile te probleme i donele samo poplavu fraza o državnom i narodnom jedinstvu, a za ukinute slobode nije donelo nijedno rešenje na ekonomskom i socijalnom polju, to su široke narodne mase, ostavljene od jednih (gradjanske partije i političari), a izneverenih nada i prevarene od drugih (nosilaca Diktature), počele okretati u levo tražeći rešenje svojih nevolja pod rukovodstvom onih snaga koje su mrzeli prvi, a sa kojim su se krvavo obračunavali drugi. Počelo je da raste levičarsko raspoloženje u širokim narodnim masama, među radnicima, studentskom i djačkom omladinom.

25 - Komunistička partija Jugoslavije, nošena svojim klasnim instinktom prva je osetila krizu i pukotine u sistemu Diktature. Posle prvobitnih nesnalaženja i lutanja, ponegde veće prepadanosti nego je bila nužna, počinje da pronalazi odgovarajuće oblike organizovanja i delovanja, otpora i suprotstavljanja politici vladajućih krugova. Pojedinci i organizacije, u najvećem broju prepušteni sami sebi, počinju da se povezuju i organizuju. Poučeni vlastitim iskustvom počeli su da svoj rad prilagodjavaju i saobražavaju uslovima života u kojima je živela, radila i borila se radnička klasa i široki narodni slojevi. Već 1933. i 1934. godine ti naponi su počeli da daju rezultate. Napredni publicisti, književnici i umetnici izlaze pred najnaprednije snage društva sa brojnim legalnim i polulegalnim časopisima ("Literatura", "Književnik", "Stožer"). Nolit izdaje sve veći broj dela sa socijalnim sadržajem (F. Glatkov, M; Gorki, Dž. London, E. Sinkler i dr). Pokrenu-

ta je biblioteka " Nauka i znanje", , "Naučna bi(bli)oteka", i sl. Počinje se sa izdavanjem marksističke literature u širim oblicima i mnogo kuražnije (Kapital, Anti-Diring i dr). U punoj ilegalnosti među komunistima i njima bliskim mladim ljudima počinje da kruži iz ruke u ruku u džepove "Srp i čekić", "Komunist", "Čelica", "Udar-nik", "Iakra" i drugi. Sve je to govorilo da KP nije uništena , da ona svom silinom počinje da se uključuje u svakodnevni život radnih slojeva društva i da ih informiše, usmerava i pokreće napred, tražeći zajedno sa njima istinske puteve i rešenja ekonomskih i socijalnih nevolja. Banjolučka partijska organizacija, kao sastavni deo Kp i njenih delatnosti, ne pretrpevši u prvom naletu policije nikakve provale i hapšenja, već je, verovatno pod najvećim utecajem Vese Masleše, bar tako je nama izgledalo, uključila se uveliko u društveno politički i omladinski život grada. To se po mnogočemu videlo, a o čemu je napred i govoreno.

26 - Iz Banjolučke Preparatorije odlazila je jedna generacija za drugom. Najpre ona poslednja sa četiri godine učenja. Onda ona prva sa pet, pa druga , pa treća itd sa pet godina. Za jednom borbenom generacijom i prvim nosiocima marksističke misli dolazila su druge sve borbenije generacije i brojniji i marksistički obrazovaniji, opredeljeniji i sa Partijom u gradu povezaniiji pojedinci i grupe, da bi to u predratnim godinama izraslo u moćnu organizaciju Partije , a naročito SKOJ-a organizovanog tada u samoj školi. Oni su bili osposobljeni pod rukovodstvom MK da zahtevе školske mladosti povežu sa zahtevima radničke klase i kreću u zajedničku ~~političku~~ sve uspešnju političku borbu protivu politike vladajućih režima.

Arhiv Eos. krajino B. Luka

ABK 209-116-5/170

Dragi Potočno,

Sajberu Ti ovu prvu verziju moja "Korolarija"
za ostvarenje simpozijuma. Mislim da si - u to vrijeme
vrijeme - spreman da mi tu pomogneš, a to
znači (prvo) da nastribo i za prvu slobode, pravice,
doprinos, pravnosti, napiseš novu - ovu što misliš
da treba ovome dodati i (drugo) da prebrnu
paznju obratis na one delove koji se tiču to-
bi poznatih komunističkih izloga vremena, ta
da nađeš mesto u ovome što ja mislim najviše
i gde sam predložio.

Tebi ovo sajberu radi toga što znaš da
imaš najviše autoriteta, traua i poznavanje
tvojih pitanja i dogmatika. koje za tebe i
odluka ne mislim da budu tačna, ali ja
sam u svojim individualnim žiro, uočljivo, pe-
smatrac, što mislim da znači da sam i ovu
inovaciju to stavje.

Ostadeš da se sastaneš sa nekim kritičarima
i svojim kolegama u međuvremenu. Oni mi uo-
gu mnogo pomogu i ocekivaju profesora.

Volio bih da ovo brzo zavrsiš i da mi vratis
i ovo i moje primedbe. Najviše bi mi pomoglo
ako bi formulisao - a nasim ovo što je tvoj
i najviše - po tačnima što misliš.

Pozdravi mnogo ljudi!

Tebi pozdravlja i želi ti mnogo dobro

Let 625-705 Bgd, 22/2 - 1976.

Braco Jurčić '13

Bajalica,

